

The article reveals the essence of the concept of entrepreneurship. We consider the main content of entrepreneurship as a fundamental basis right to business.

В статті розкривається суть поняття «предпринимательство». Рассматривается содержание предпринимательства как фундаментальной основы права граждан на предпринимательскую деятельность.

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ НЕВІДПОВІДНОСТІ ГОСПОДАРСЬКИХ ДОГОВОРІВ ЗМІСТУ ТИПОВИХ ДОГОВОРІВ

Кицик Я. Р.,

молодший науковий співробітник відділу правового забезпечення ринкової економіки НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, аспірант

Статтю присвячено деяким проблемам недотримання змісту типових договорів, зокрема недійсності договорів, у зв'язку з їх невідповідністю змісту типових договорів.

Ключові слова: типовий договір, недійсний договір, нікчемний договір, стабільність договору.

Типові договори, за їх наявності, суттєво та ефективно впливають на укладання і виконання договорів у сфері господарювання. Ефективність даного впливу пов'язана з тим, що типові договори, по-перше, як правило, приймаються уповноваженими на те державними органами, по-друге, як слушно зазначає Т. Джонжорова-Пенкова, ці договори стають частиною змісту конкретного договору, проте не втрачають характер правових норм [1, с. 269].

Тому, аналізуючи вищенаведені обставини прийняття та правової природи типових договорів, видається цілком справедливим, що вони, як один із різновидів засобів державного регулювання господарських відносин [2, с. 19], зокрема умови (зміст) типових договорів, мають свої особливості, в порівнянні з умовами договору, які сторони самостійно, за власним бажання розробляють та включають до договору.

Передусім особливості використання умов типового договору полягають в тому, що відповідно до норм ч. 4 ст. 179 Господарського кодексу України (далі – ГК України) сторони не можуть відступати від змісту типового договору. Ця норма є імперативною та такою, що закладає законодавчий базис для визнання договорів або його окремих частин недійсними у зв'язку з їх невідповідністю змісту типових договорів. Зазначене є цілком необхідним виходячи також з такого:

1. Типові договори закріплені у формі підзаконних нормативно-правових актів, прийнятих спеціально уповноваженими на те державними органами, тому їх недотримання (або ж невідповідність договорів змісту типових договорів) має ті самі наслідки, що і недотримання вимог підзаконних нормативно-правових актів.

2. Посилання на типові договори (типові форми договорів) наявні в кодексах та законах (наприклад, Типовий договір оренди водних об'єктів був прийнятий відповідно до ст. 51 Водного кодексу України [3]), тому невідповідність конкретного договору типовому договору є також порушенням вимог кодексів, законів. В законах може бути вказано, що той чи інший договір укладається на основі типового договору. Крім того, особливістю типових договорів є те, що вони являють собою узагальнення всіх законодавчих вимог стосовно тих умов, які має містити певний договір.

Водночас слід зазначити, що норми ч. 4 ст. 179 ГК України прямо не вказують на те, що недотримання змісту типового договору є підставою визнання господарського договору недійсним. Для розуміння цього необхідно проаналізувати також інші норми, зокрема ч. 1 ст. 208 ГК України, згідно з якою господарське зобов'язання, *що не відповідає вимогам закону* (курсив наш – Я. К.) або вчинено з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, або укладено учасниками господарських відносин з порушенням хоча б одним з них господарської компетенції (спеціальної правосуб'єктності), *може бути на вимогу однієї зі сторін* (курсив наш – Я. К.) або відповідного органу державної влади визнано судом недійсним повністю або в частині. Отже, вимогою закону є і те, що господарські зобов'язання мають відповідати змісту типового договору. Тому у разі невідповідності конкретного договору змісту типового договору одна зі сторін договору, інша заінтересована особа або прокуратура, виявивши невідповідності типовому, має право звернутись до суду з позовом про визнання договору або його частини недійсним. В такому разі йдеться про *оспорюваний правочин* як один з видів недійсного правочину, про що сказано в абз. 1 пп. 2.5.2 п. 2.5 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними» від 29.05.2013 р. № 11 [4].

Невідповідність умов конкретного договору змісту типового договору більш правильно, на нашу думку, розцінювати як їх нікчемність, виходячи з того, що нікчемними є ті умови господарських

договорів, недійсність яких встановлена законом. Стосовно типових договорів, то в ч. 2 ст. 207 ГК України визначено, що нікчемними визнаються, зокрема, такі *умови типових договорів* (курсив наш – Я. К.) і договорів приєднання, що:

- виключають або обмежують відповідальність виробника продукції, виконавця робіт (послуг) або взагалі не покладають на зобов'язану сторону певних обов'язків;
- допускають односторонню відмову від зобов'язання з боку виконавця або односторонню зміну виконавцем його умов;
- вимагають від одержувача товару (послуги) сплати непропорційно великого розміру санкцій у разі відмови його від договору і не встановлюють аналогічної санкції для виконавця.

Аналізуючи зазначені у ч. 2 ст. 207 ГК України норми стосовно нікчемності умов типових договорів, вважаємо, що, перш за все, дана норма направлена на те, щоб самі органи, уповноважені на затвердження типових договорів, не включали до нього вищезазначені умови. Проте варто зауважити, що у сторін, які укладають договір на основі типового договору, є можливість конкретизувати його, тобто вони вправі вносити умови, які не передбачені в типовому договорі, у власний договір, який хоч і укладений на основі типового, проте його уже не можна розглядати як типовий. І не виключено, що ці умови не міститимуть ті, що передбачені ч. 2 ст. 207 ГК України.

З огляду на вищенаведене вважаємо за необхідне внести зміни до ч. 2 ст. 207 ГК України, які нададуть можливість даній нормі також регулювати відносини і стосовно договорів, укладених *на основі типових договорів*. Тому пропонуємо викласти друге речення ч. 2 ст. 207 ГК України в такій редакції: «Нікчемними визнаються, зокрема, такі умови типових договорів або умови договорів, укладених на основі типових договорів і договорів приєднання...».

Набули поширення випадки, коли договір укладається на умовах, які відповідають чинному, на момент укладання договору, типовому договору, а через деякий час до типового договору вносяться зміни. Не виключені й випадки, коли на момент прийняття конкретного договору сторонами типовий договір, що має врегулювати відносини у певній сфері, був відсутній, проте через деякий час був затверджений. З огляду на це виникає питання щодо необхідності приведення договору у відповідність до типового договору за наявності вищевказаних обставин.

Ще Р. Саватьє зазначав, що зобов'язання не лише недовговічні, вони також рухливі та гнучкі, у них міститься потенційна можливість трансформації [5, с. 306–307]. Але одна справа, коли дана трансформація чи зміна зобов'язання в конкретному договорі відбувається за волею сторін, а інша – коли на вимогу закону або підзаконного нормативно-правового акта (у формі яких, як правило, затверджуються типові договори). Стабільність останніх багато в чому залежить від рішень відповідних міністерств, відомства та інших органів державної влади, уповноважених приймати типові договори. В таких умовах вносити зміни до відповідних типових договорів можна досить часто та без наявності істотних на те причин, оскільки вичерпного переліку обставин, за яких необхідно вносити відповідні зміни до ще чинних договорів, за наявності змін у законодавстві (в тому числі підзаконних нормативно-правових актах, у формі яких приймаються типові договори) не передбачено.

Втім можна виділити два основних підходи щодо вирішення долі конкретних договорів, що були укладені на основі типових договорів, в які були внесені зміни, або ж договорів, на момент укладання яких не були затверджені типові договори, але до моменту їх припинення такий типовий договір був прийнятий і його зміст відрізняється від того, що був визначений сторонами до затвердження типового договору.

Перший підхід полягає в тому, щоб зобов'язати сторони вносити зміни до конкретного договору, у випадку внесення змін до типового договору. Наприклад, у Республіці Білорусь діють норми, які передбачають, що якщо після укладання договору і до припинення його дії прийнятий акт законодавства, який встановлює обов'язкові для його сторін правила (в тому числі і ті, що передбачені типовими договорами), інакші ніж ті, що діяли під час укладання договору, умови укладеного договору мають бути приведені у відповідність з законодавством, якщо інше не передбачено законом [6, с. 12].

Даний підхід вбачається таким, що дістався у спадок з часів радянської доби, де відміна або зміна планових завдань, на основі яких був затверджений договір, являлись найважливішими обставинами зупинення дії договору і зобов'язання або зміни їх змісту [7, с. 38–39]. Для командно-адміністративної економіки це було виправдано, однак часи змінюються і, як слушно зазначав А. Г. Зейнц ще в першій половині ХХ ст., яким би еластичним не було законодавство, воно ніколи не буде встигати за життям [8, с. 60]. На нашу думку, цим автор хотів зазначити, що законодавство потребує постійної модернізації та має максимально відповідати потребам суспільства. З розвитком ринкових відносин відбулись значні зміни в економічній системі та суспільстві пострадянських держав. Тому вбачаємо за необхідне критично сприйняти наведений вище підхід в Україні, який вважаємо надто позитивістським та таким, що може ставити під загрозу інтереси сторін конкретного договору, оскільки сторони, укладаючи договір на конкретних умовах, надалі не можуть спрогнозувати як зміниться договір, отже, не можуть прорахувати всі можливі ризики. Важливим є те, що в довгостроковій перспективі даний підхід може негативно вплинути на інвестиційну привабливість України.

Другий підхід зводиться до того, що сторони, уклавши договір, який на час його укладання відповідав чинному типовому договору, при внесенні змін до типового договору не зобов'язані вносити зміни до свого чинного договору. Останній підхід вважаємо більш виправданим на даному етапі розвитку права нашої країни, оскільки він сприятиме стабільності договору, що, в свою чергу, підвищить інвестиційну привабливість в певних сферах господарювання.

У цьому аспекті згадаємо слушний вислів А. Г. Зейнца стосовно того, що правова нестійкість шкідливо відбивається на цивільному обороті, де в інтересах нашої ж політики необхідна впевненість і забезпеченість [8, с. 60]. Дана думка є цілком справедливою і в господарських договірних відносинах, де правову нестійкість змісту договору також варто зводити, за можливості, до мінімуму.

Слід зазначити, що другий підхід в «чистому» вигляді ефективно функціонувати не може. В окремих випадках, *перелік яких має бути визначений законом*, слід закріпити необхідність приведення конкретного договору у відповідність до чинного типового договору у разі внесення до останнього змін або ж прийнятті типового договору в тих сферах, де останнього не було. Наприклад, коли цього потребують інтереси держави та суспільства.

Один із випадків необхідності внесення змін до умов договору для досягнення потреб інтересів держави та суспільства знайшов своє відображення у висновках Верховного Суду України у господарських справах за II півріччя 2013 р. Зокрема, судом було визначено, що за змістом ч. 2 ст. 10 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» від 10 квітня 1992 р. № 2269-ХІІ договір оренди державного майна має відповідати Типовому договору оренди відповідного майна, затвердженому наказом Фонду державного майна України.

І якщо умовами Типового договору оренди цілісного майнового комплексу державного підприємства (структурного підрозділу підприємства), затвердженого наказом Фонду державного майна України від 23 серпня 2000 р. № 1774, передбачено, що перегляд на вимогу орендодавця орендної плати з підстав зміни Методики розрахунку орендної плати за державне майно та пропорцій її розподілу, затвердженої Кабінетом Міністрів України, змін централізованих цін і тарифів, прийнятих пізніше, ніж укладений договір, та в інших випадках є підставою для зміни орендної ставки за користування цілісними майновими комплексами і не свідчить про недопустимість зворотної дії в часі актів цивільного законодавства (постанова Верховного Суду України від 20 серпня 2013 р. у справі № 3-19Гс13) [9].

Але знову ж таки вважаємо, що подібні випадки мають знаходити своє відображення саме в законах, а не висновках судів чи в нормах підзаконних нормативно-правових актів, оскільки одна справа, коли сторони укладають договір на основі загальнодоступних всім умов, визначених типовим договором, а зовсім інша – коли в імперативному порядку вимагають привести договір у відповідність до затвердженого вперше або зі змінами типового договору. Слід врахувати й ту обставину, що цілком можливо, що за наявності новозатверджених умов в типових договорах, які діяли на момент укладання договору сторонами, як мінімум одна зі сторін взагалі не вважала б за економічно доцільним укладати той чи інший договір на основі типового договору з такими умовами.

Проте, якщо проаналізувати вітчизняну судову практику у вирішенні справ щодо внесення змін до договорів, які не припинили свою дію, то у випадках, коли до суду звертається одна зі сторін з позовом для приведення чинного договору у відповідність до вимог типового договору, який був змінений після укладання сторонами конкретного договору, суди, як правило, виносять рішення, якими зобов'язують внести відповідні зміни і до конкретного договору, особливо в тих випадках, коли в акті, що приймався для зміни типового договору, зазначено, що договори мають бути приведені у відповідність до типового договору. Так, як правило, подібні вказівки існують саме по тій причині, що відповідні зміни необхідні саме виходячи з інтересів держави і суспільства.

Наприклад, таку вимогу містить в собі Типовий договір на купівлю-продаж природного газу (між власниками та постачальниками природного газу), що був затверджений 05 липня 2012 року постановою Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики. В даній постанові також була дана вказівка власникам природного газу та суб'єктам господарювання, що провадять діяльність на підставі ліцензії на постачання природного газу за регульованим тарифом, привести свої договірні відносини у відповідність до вимог Типового договору на купівлю-продаж природного газу (між власниками та постачальниками природного газу) у місячний строк з дати набрання чинності цією постановою [10].

Непоодинокими є випадки, коли такі вказівки не виконуються. В такому разі приведення договору у відповідність до вимог типового договору відбувається у судовому порядку. Показовим за таких обставин є такий судовий спір. Публічне акціонерне товариство по газопостачанню та газифікації «Маріупольгаз» звернулося до господарського суду м. Києва з позовом до публічного акціонерного товариства «Національна акціонерна компанія «Нафтогаз Україна», в якому просило змінити договір з відповідачем у судовому порядку.

Рішенням господарського суду м. Києва від 04.12.12 р., залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 27.02.13 р., позовні вимоги задоволені у повному

обсязі. Судові акти мотивовані тим, що НКРЕ своєю постановою від 05.07.12 № 849 «Про затвердження типового договору на купівлю-продаж природного газу (між власниками та постачальниками природного газу)» затвердила Типовий договір на купівлю-продаж природного газу (між власниками та постачальниками природного газу). Власникам природного газу та суб'єктам господарювання, що проводять діяльність на підставі ліцензії на постачання природного газу за регульованим тарифом, привести свої договірні відносини у відповідність до вимог Типового договору на купівлю-продаж природного газу (між власниками та постачальниками природного газу) у місячний строк з дати набрання чинності цією постановою.

Не погоджуючись із судовими рішеннями у справі, публічне акціонерне товариство «Національна акціонерна компанія «Нафтогаз Україна» звернулось до Вищого господарського суду України з касаційною скаргою, в якій просить її скасувати, в позові відмовити. Скаржник посилається на те, що постанови НКРЕ не можуть розглядатись як такі, що зобов'язують ліцензіатів розривати діючі договори та укладати нові відповідно до затверджених НКРЕ типових договорів, з огляду на ч. 5 ст. 19 ГК України, згідно з якою незаконне втручання та перешкоджання господарській діяльності суб'єктів господарювання з боку органів державної влади, їх посадових осіб при здійсненні ними державного контролю та нагляду забороняється.

Судова колегія з цього приводу зазначила, що предметом спору по даній справі є захист порушеного права шляхом внесення зміни до договору за рішенням суду, а саме, приведення у відповідність до Типового договору по постанові НКРЕ, а не розірвання або визнання його недійсним в порядку § 2 гл. 16 ЦК України. При цьому Вищий господарський суд України залишив в силі постанову Київського апеляційного господарського суду від 27.02.13 року [11].

Фактично був проілюстрований механізм приведення договору у відповідність до вимог типового договору з усіма його недоліками, які виражені, перш за все, в тому, що строки приведення договору були не дотримані, і на час розгляду справи трьома судовими інстанціями діяли ті норми, які були більше вигідні одній зі сторін. Вважаємо, що у випадках, коли цього потребують інтереси держави і суспільства, договір суб'єктів господарювання має бути приведений у відповідність до типового договору в терміни, передбачені для цього законодавством. При цьому судовий спір не має призупиняти терміни, визначені для цього, тобто механізм приведення договорів у відповідність до типових договорів у випадках, коли цього потребують інтереси держави і суспільства, має бути більш імперативним.

Отже, виходячи з вищесказаного, невідповідність договору змісту типового договору може приводити як до оспорюваності його умов, так і до нікчемності. Більш доцільним вважаємо, передусім, нікчемність як різновид недійсності, оскільки дотримання змісту типових договорів є обов'язковим. Стабільність договору має бути пріоритетною в Україні, зміна умов ще чинного договору з причини зміни змісту типового договору чи з причини затвердження типового договору після укладання договору сторонами має відбуватись в порядку винятку.

Список використаної літератури:

1. Джонжорова-Пенкова Т. Общи условия и типови договори. – Изд. на БАН. – София, 1969. – 282 с.
2. Засоби державного регулювання господарської діяльності: зб. наук. пр. / НАПрН України, НДІ приват. права і підприємництва; редкол.: В. С. Щербина (голова) [та ін.]. – К.: Ред. журн. «Право України», 2013 – 184 с.
3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового договору оренди водних об'єктів» від 29 травня 2013 р. № 420 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/420-2013-%D0%BF>.
4. Постанова Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними» від 29.05.2013 р. № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0011600-13>.
5. Саватьє Р. Теория обязательств. – М. «Прогресс», 1972. – 440 с.
6. Гавриленко В. Г. Договорное право Беларуси. Серия: «Белорусское законодательство». – Мн.: ИООО «Право и экономика», 2004. – 422 с.
7. Заменгоф З. М. Изменение и расторжение хозяйственных договоров. – Изд. «Юридическая литература», – М.: 1967. – 144 с.
8. Зейнц А. Г. Влияние изменившихся обязательств на силу договоров. – Иркутск. тип. изд. «Власть труда». – Иркутск, 1928. – 65 с.
9. Висновки Верховного Суду України у господарських справах за II півріччя 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/03CD18B213783E15C2257D710040A357](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/03CD18B213783E15C2257D710040A357).
10. Постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики «Про затвердження Типового договору на купівлю-продаж природного газу (між власниками та постачальниками природного газу)» від 05.07.2012 № 849 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1250-12>.

11. *Постанова* Вищого господарського суду України від 25.04.2013 р. справа № 5011-69/13194-2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30907993>.

The article is devoted to some problems of non-compliance with the content of model contracts, including the question of invalidity of contracts due to their inconsistency content of model contracts.

Стаття посвячена некоторым проблемам несоблюдения содержания типовых договоров, в частности недействительности договоров, в связи с их несоответствием содержанию типовых договоров.

ПОНЯТТЯ ТА ПІДСТАВИ ЗАХИСТУ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Сенюта С. Я.,

*здобувач НДІ приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України*

Статтю присвячено дослідженню відносин з захисту прав суб'єктів господарювання. Розглянуто зміст поняття захисту прав суб'єктів господарювання. Визначено підстави для захисту прав суб'єктів господарювання.

Ключові слова: суб'єкт господарювання, поняття та підстави захисту прав, захист прав суб'єктів господарювання.

До ефективних правових засобів впорядкування відносин між суб'єктами господарювання та недопущення порушення належних останнім прав та охоронюваних законом інтересів відноситься дотримання учасниками господарських відносин, у тому числі господарюючими суб'єктами, органами державної влади тощо, вимог чинного законодавства. Тобто бажаним є такий правовий режим, в межах якого найкращим способом захисту прав суб'єктів господарювання являється недопущення порушень прав цих суб'єктів та, як наслідок цього, відсутність самої потреби у поновленні прав.

Зрозуміло, що подібний превентивний вплив на поведінку суб'єктів господарювання є результатом не лише добросовісної поведінки учасників господарських відносин, а, скоріше за все, наслідком регулятивного впливу на поведінку цих суб'єктів норм чинного законодавства, що містить зобов'язуючі, забороняючі та інші правові приписи (вимоги), існування яких спрямоване на недопущення порушень прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання та відновлення цих прав та інтересів у випадках їх порушення, невизнання чи оспорювання.

У цьому аспекті доречно згадати положення ст. 5 та 6 ГК України, що визначають, по-перше, конституційні основи правопорядку у сфері господарювання, по-друге, встановлюють загальні принципи господарювання.

Так, у конституційних основах правового господарського порядку в Україні вказується, зокрема, на недопущення використання власності на шкоду людині і суспільству, недопущення протиправного позбавлення права власності, на вимогу економічної багатоманітності, забезпечення державою захисту конкуренції у підприємницькій діяльності, недопущення зловживання монополією становищем на ринку, визначення правил конкуренції та норм антимонопольного регулювання виключно законом тощо (ч. 2 ст. 5 ГК України).

У свою чергу, до загальних принципів господарювання згідно з ч. 1 ст. 6 ГК України належать обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини.

Зрозуміло, що окрім загальних превентивних заходів, що слугуватимуть недопущенню порушень прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання, важливою передумовою для дотримання наведеного вище правового режиму є розробка ефективних механізмів захисту та відновлення прав суб'єктів господарювання в разі їх порушення, невизнання чи оспорювання. Зазначене може бути здійснено у разі надання суб'єктам господарювання рівних правових можливостей з іншими учасниками господарських відносин, у тому числі споживачами, органами державної влади тощо, щодо правового захисту належних суб'єктам господарювання прав та охоронюваних законом інтересів.

Останнє міркування ґрунтується на тому переконанні, що надання суб'єктам господарювання лише різного роду можливостей для здійснення належних їм прав та досягнення охоронюваного законом інтересу недостатньо. Необхідно також надати суб'єкту господарювання можливість захистити свої права та охоронювані законом інтереси, оскільки без належного захисту належне особі суб'єктивне право може бути або нездійснене, або порушене, внаслідок чого може зникнути сама можливість здійснення особою свого права чи досягнення відповідного інтересу.